

Szerkezet és tartalom*

Kísérlet a magyarországi nemzetiségek könyvkiadásának elemzésére, 1990–1999

A közgazdászok úgy tartják, hogy a világ legizgalmasabb olvasmánya: a statisztikai táblázat, de mi, bölcsesek tudjuk, hogy ez megmosolyogni való elfogultság, a legérdekesebb olvasmány ugyanis: a bibliográfia. Előadásomban megkísérlem, hogy mindkét szemlélet híveinek eleget tegyek: ismertetem azt a statisztikai összesítést, amely a hazai kisebbségek könyvkiadásának adatairól készült, és beszámolok annak a bibliográfiának az előmunkálatairól, amely az elmúlt tíz év valamennyi magyarországi nemzetiségi könyvét kívánja rendszerezni. Vagy mégse? Mindezt megtekinthetik ugyanis szakfolyóiratokban, főhatósági közleményekben. Ehelyett sorra vennék néhány olyan problémát, amelyekkel a statisztikusnak és a bibliográfusnak egyaránt meg kell birkóznia, ha munkáját hitelesen akarja végezni.

A nemzetiségi könyvkiadás érzékeny barométer: pontosan jelzi azokat a szemléleti és szervezeti átalakulásokat, amelyek a rendszerváltozás folyamán végbe mentek. Maga a rendszerváltozás – ma már megállapíthatjuk – hozzávetőleg tíz év alatt zajlott le, kezdeti jelei már az 1980-as évek közepén megmutakoztak, a megújult struktúra pedig az 1995 körüli években vált általánossá és működőképessé. A nemzetiségi könyvkiadás területén ez idő alatt megszűnt az egyetlen kiadó (Kossuth) korábbi egyeduralma és ellenőrző szerepe, megszűnt a művek tartalmában megmutakozó szűkkeblűség, eltűntek a történelmi–világnézeti tabuk. Szabad lett a kiadóválasztás – egyúttal kiszámíthatatlanabb a költségvetés és esetlegesebb a támogatás. Megismerkedtünk olyan kifejezésekkel, mint: identitástudat, anyaországi támogatás, pozitív diszkrimináció és hasonlók, mindezek hatása a kisebbségi könyvkiadásban is megmutakozik.

A nemzetiségi könyvkiadás (és ezzel együtt a bibliográfiakeresés) határai az évtized előrehaladtával egyre bizonytalanabbakká váltak. Kit tekinthetünk nemzetiségi szerzőnek? Aki önmagát származása szerint valamelyik nemzetiséghez sorolja? Aki valamelyik nemzetiség nyelvét vallja anyanyelvének? Aki *csak* nemzetiségi anyanyelvén írja műveit? És akkor vajon a kétnyelvű alkotók tevékenységét hasítuk ketté, felét a magyar, felét a kisebbségi irodalomban tartjuk számon? És mitévők legyünk a nemzetiségüket vállaló, de anyanyelvüként a magyart használókkal? A kérdésekre aligha adható egyértelmű válasz, nemzetiségi hovatartozás, anyanyelv és irodalmi tevékenység egymást nem törvényszerűen fedő fogalmak. (Csak emlékeztetni szeretnék a magyarországi nemzetiségek három jelentős alkotójára, akik a fölített kérdésekre merőben eltérő választ adtak: a cigány származású Osztóján Bélára, a német Koch Valériára és a szlovák eredetű Závada Pálra. Az íróhábo-

---

* A tanulmány tartalmazza a 2000. november 23–24-én, Leányfalun, a II. Kárpát-medencei Keresztkötődések elnevezésű konferencián elhangzott előadás anyagát.

rúnál bizonyára mindhármuk esetében fontosabb a szándék, hogy a megszólalók képesek legyenek meghatározni és felelősséggel vállalni helyüket a nemzetek, a nyelvek és a művek között.)

A kisebbségi törvény megalkotását követően (1993 után) létrejöttek az új nemzeti önkormányzatok (országosak és helyiek), megalakult számos nemzetiségi kutatóintézet, megújult az írott és az elektronikus kisebbségi sajtó. Közös nemzetiségi kiadó helyett több kisebbség *saját kiadót* hozott létre (a románok, a szerbek, a németek, a cigányok), saját kiadványaiknak kétségkívül elsőbbséget biztosítva, de vállalva a gazdasági bizonytalanságot is. Ugyanakkor több szerző előnyösebb feltételek mellett jelenteti meg – főként magyar nyelvű – könyveit valamelyik általánosabb profilú kiadónál.

Amíg a rendszerváltó évtizedben a nemzetiségekkel kapcsolatos politikai, történelmi, szociológiai műveket magyar kiadók, megyei és városi intézmények (levéltárak, könyvtárak, egyetemi tanszékek) adták ki, napjainkban ezt a funkciót egyre inkább maguk az új kisebbségi létesítmények vették át, saját arculatukhoz szabva a nemzetiségi kutatásokat.

A kisebbségi törvény fellendülést eredményezett a nagyobb lélekszámú nemzetiségek szellemi életében is, az igazi lehetőséget azonban elsősorban a kisebb lélekszámú nemzetiségek számára hozta meg. A horvát, német, román, szlovák könyvkiadás az 1990-es évtized első felében is szép számmal jelentetett meg műveket, a kisebb lélekszámú nemzetiségek adatait azonban a statisztika az évtized első felében többnyire nullának tartja (a bolgárok, a lengyelek, az örmények, az ukránok esetében). A cigány könyvkiadás már az 1990-es években is a legnagyobb részaránnyal volt jelen a magyarországi nemzetiségek könyvkiadásában, tíz év átlagában eléri a 33%-ot, de vannak évek, amikor az 50%-ot is meghaladja (1991-ben).

A nagyobb lélekszámú nemzetiségek könyvkiadása szerves fejlődés eredménye volt már korábban is, a megváltozott feltételek azután a tudatosan vállalt tendenciák megerősödését hozták magukkal. A négy nagy lélekszámú nemzetiség könyvkiadása – a megjelenő művek kötetszámát tekintve – közel azonos, a statisztika tanúsága szerint az elmúlt évtizedben nemzetiségenként 60 kötet körül mozgott. Hasonlóság mutatkozik az évenkénti megoszlásban is: az évtized első felében mind a négy nemzetiség évente 2–5 kötetet jelentetett meg, a második felében 6–10 könyvet, a legtermékenyebb esztendő az 1996 és 1998 közötti három év volt. A mennyiségi egyezés mellett azonban jelentős eltérések mutatkoznak a négy nagy lélekszámú nemzetiség könyvkultúrájában.

A román nemzetiség könyvei között a legmagasabb az anyanyelven kiadott művek aránya, kevés a kétnyelvű, és kivétel számba megy a magyar nyelven megjelenő könyv. Kétnyelvű Berényi Mária két verseskötete, a Gozsdu Alapítvány története és a magyarországi román ortodox egyház kincseit bemutató kötet, valamennyi a magyar olvasók érdeklődésére is számot tarthat. Magyar nyelvű a Kör-tánc kiadó románokat bemutató kötet (mivel maga a sorozat a Magyar Televízió közreműködésével készült); valamint a századelőn megjelent Kétegyháza monográfia fakszimile kiadása.

A román tanulmánykötetek évkönyv formában jelennek meg, így a magyarországi román köztudat számára folyamatos tájékoztatást adnak, illetve az alkotók

részére évről-évre fórumot biztosítanak a rövidebb írásoknak. A legigényesebb periodika a Szimpózium, amely a Magyarországi Román Kutatóközpont tudományos anyagait gyűjti egybe, tíz év alatt 8 alkalommal jelent meg. Az Izvorul néprajzi és folklór tanulmányok évkönyve (8 kötetben), a Lumina társadalmi és kulturális évkönyv (a jelzett időben 7 kötete jelent meg). Folyamatosan adják ki az Almanah illetve a Din tradițiile populare sorozatot, az előbbi a Budapesten élő románok évkönyve, az utóbbi a néphagyományok megőrző gyűjteménye. 1996-ban Annales címen a kutatóintézet újabb tanulmánykötete jelent meg, a címből következtethetően bizonyosan az éves megjelenítés szándékával. A hatféle évkönyv tíz év alatt 29 kötetet számlált, az összes román kiadvány közel felét.

A részkutatások, az összegező igényű monográfiák, valamint a szépirodalom kötetei tíz év alatt ennél alig valamivel többet, mintegy 30–35 tételt tesznek ki. Helytörténeti leírás szinte mindegyik, románok lakta magyarországi településről készült (Méhkerék, Battyanya, Kétegyháza), de jelentős helyet foglal el a román könyvkiadásban a nemzetiségtörténet is (Berényi Mária: Romanii din Ungaria de azi in presa romana din Transilvania si Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918); Csobai Elena: Istoricul romanilor din Ungaria de azi; Petrusán: In cautarea identitatii noastre). Számottevő a szépirodalom: Berényi Mária két, Borza Lucia egy verseskötettel és egy mesegyűjteménnyel jelentkezett. Az irodalom- és művelődéstörténeti kutatások közül említést érdemel Petrusán György tanulmánya Josif Vulkanról és a Familia folyóiratról (valójában a századforduló magyar–román szellemi kapcsolatairól), Domokos Sámuel írása a budai nyomda szerepéről a XIX. századi erdélyi román irodalom és tudomány létrejöttében, valamint Joan Popon tanulmánya Vajda János és Mihai Eminescu verstípusairól. Az anyanyelvhasználattal és a nyelvoktatással 1-1 mű foglalkozik, a vallási témájú könyvek közül egyet ismer a készülő bibliográfia.

A román nemzetiségi könyvkiadás „fellegvára” Gyula, a román könyvek közel 80%-a itt jelenik meg, továbbá Budapest, Szeged és Salgótarján szerepel kiadási helyként. Hasonló koncentrálódás figyelhető meg a kiadók megválasztásában: a könyvek mintegy 60%-át a NOI román nemzetiségi kiadó jelenteti meg, néhányat az Országos Román Kutatóintézet, a Nemzeti Tankönyvkiadó, valamint a Mikszáth, az Etnikum, a Körtánc kiadó és a Gyulai Művelődési Intézet.

Meglehetősen eltérő képet mutat a magyarországi német kisebbség könyvkiadása, de fogalmazhatunk úgy is, hogy a négy nagy lélekszámú nemzetiség kiadáspolitikájában a román és a német szemlélet áll a legtávolabb egymástól.

A német nemzetiségi kiadványoknak valamivel több mint a fele német nyelvű, 40% körüli a magyar nyelvű könyvek aránya, kevés a két nyelvű. Itt is megtaláljuk a Deutscher Kalender köteteit (tíz év alatt éppen tízet), de más periodika nem jelenik meg.

A kiadott könyveknek közel egyharmadát teszik ki a nemzetiségtörténeti kiadványok. Több foglalkozik közülük az évszázadok előtt betelepült német családok életével és sorsával, falvaikkal és városaikkal. Megismerkedhetünk a német szellemi és vallási élet intézményeivel és helyszíneivel, iskoláikkal és temetőikkel. Hosszú a sora azoknak a köteteknek, amelyek a németek XX. századi politikai útkeresésével, elhurcolásával és kitelepítésével foglalkoznak. (Néhány kiragadott példa: A soproni molnárcsaládok története; Jakob Bleyer: Ein Leben für das Un-

garndeutschtum; Deutsche Theater in Pest und Ofen; A német nemzetiségi tanítóképzés; Sírkövek és kőkeresztek Mecseknádasdon. A másik témakörből: Kesserves utak, A Magyarországról kitelepített németekről; A csobánkai svábok kálváriája; Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség – magyar hazafiság.)

Figyelemreméltó a helytörténeti kötetek nagy száma, amelyek egyúttal azonban a bibliográfiai bizonytalanság forrásai is. Monográfia dolgozza fel többek között Iklad, Brennbergbánya, Pilisvörösvár, Solymár, Somberek, Bánd, Taksony, Vecsés, Tarján – és németjei – történetét. Magyarország számos településén készült helytörténeti monográfia, megítélés kérdése, hogy közülük melyiket soroljuk a német nemzetiségi kiadványok közé. A német nyelvűeket, a kétnyelvűeket, a kitelepített, de választott hazájuk iránt még évtizedek múlva is érdeklődő németek támogatásával létrejötteket, valamint amelyek kiadásában a helyi német önkormányzatnak része volt – ezeket bizonynal, de több helytörténeti kötet bibliográfiába sorolása erősen szubjektív.

A néprajz a német nemzetiségi könyvkiadásban is fontos helyet foglal el, mára inkább a szájhagyományok ápolása kapott jelentőséget (Németkéri daloskönyv; Liedgut des ungarndeutschen Dorfes Schaumar).

A magyarországi német irodalmi élet már 1990 előtt komoly hagyományokkal és számottevő külföldi támogatókkal rendelkezett, részben az NDK-ból érkezett nyelvi lektorok személyében, részben az NSZK-ban kitűzött pályázatok és kiadott gyűjteményes kötetek formájában. Ilyen előzmények után alakult meg 1992-ben a Magyarországi Német Írók és Képzőművészek Szövetsége (a német elnevezés rövidítéséből képzett betűszóval: a VudAK, amely a hazai német szépirodalom kötetit jelenteti meg, többek között Josef Michaelis, Robert Becker és Valeria Koch verseit, Stefan Raile prózáját, a germanista Szabó János jegyzeteit. De a VudAK gondozásában jelent meg Magyarország közigazgatási térképe német helységnevekkel, valamint Robert König grafikai gyűjteménye: *Dort drunt an der Donau* címen, amely az évszázadokkal ezelőtt betelepült németek életét, sikereit és kudarcait mutatja be 22 grafikán.

A magyarországi kortárs német irodalom kétségkívül legismertebb és legsokoldalúbb egyénisége Koch Valéria, aki írt prózát, fordított, szerkesztett, elsősorban azonban költőként alkotott maradandót. Német és magyar nyelven egyaránt jelentek meg könyvei, német nyelvű gyűjteményes verskötetét halála előtt (1998-ban) még ő maga rendezte sajtó alá. „Stiefkind der Sprache”, vagyis „a nyelv mostoha-gyermeké” – int címével a verskötet a dilemmára, a nyelv elsorvadásának a veszélyére, amit senki nem érez olyan mértékben, mint a költő. Koch Valéria munkásságának különösen rokonszenves oldala vonzódása a gyermekolvasókhoz. Ő szerkesztette „Igele-bigele” címen a magyarországi német gyermekvers-antológiát, majd *Időfa* címen magyar nyelvű gyermekverseit tette közzé 1996-ban. „A herceg és a rózsa” című meseregénye A kis herceg „szubjektív továbbírása”, amely az eredeti mű értékeit: gyermekszeretetét, meleg emberségét és rejtett bánatait szövi tovább, talán nem is igazán gyermekek számára. A költői életművet csonkítja meg és az alkotói személyiség sokoldalúságát kérdőjelezi meg, aki Koch Valéria műveit nyelvek szerint külön táborba utasítja.

A magyarországi német könyvkiadásnak mintegy a fele Budapestre koncentráldódik. Számos mű jelenik meg azonban Pécsen és Szekszárdon, de Sopronban és Salgótarjánban, valamint – a helytörténeti kötetek jóvoltából – irodalmi hagyó-

mánnyal kevésbé rendelkező településeken is. A német országos önkormányzat a könyveknek csak mintegy 15%-át jelenteti meg, de közreadóként szerepel az Argumentum, a Trezor, a Kráter, a Kornétás, a Kossuth, a Műszaki, az Akadémiai kiadó, olyan intézmények, mint a Tolna Megyei Könyvtár, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az MTA Dunántúli Regionális Központja, a Soproni Levéltár, a Sankt Gerhard Werke, a Magyar Néprajzi Társaság és egyebek. Természetesen a VudAK és a Neue Zeitung alapítvány szintén megtalálható a széleskörű választékban.

A német könyvkiadás helyzetét kétségkívül megkönnyíti az a körülmény, hogy nyelvkönyveket, az anyanyelvoktatást támogató kiadványokat nem kell (nem neki kell!) megjelentetnie. A tájnyelven, vagyis a sváb „Mundartban” írott művek–szövegek összegyűjtése és megőrzése viszont a hazai német könyvkiadás feladata.

Az előzőkkel közel azonos nagyságrendű a Magyarországon élő horvátok könyvkiadása. Könyveiknek kb. a 80%-át anyanyelven jelentetik meg, 10-10% a magyar és a kétnyelvű kiadványok aránya. A horvát könyvkiadás szerkezete azonban meglehetősen eltér a románokétól és a németekétől. A szépirodalmi művek részaránya igen magas, mintegy 40% (legmagasabb az összes hazai nemzetiség közül). Stipan Blazetin, Branko Filakovic, Bölc Matild, Ladislav Gujas, Bálint Vujkov, Marko Dekic verskötettel, Duro Frankovic gyermekversekkel gazdagította a lírai kínálatot. Ezek közül több kiadvány magyarul és horvátul is megjelent. Különös színt jelent a hazai horvát szépirodalom soraiban két drámai kiadvány, mindkettőt a Pécsi Horvát Színház adta ki, magyar nyelven (Sanader–Stomac: Nehéz órán, és Skrabe–Mujcic: A kadét c. színdarabokat).

A „Hrvatski Kalendar” nyolc kötettel gyarapította a könyvjegyzéket az elmúlt tíz évben, ugyanennyi volt a néprajzi kiadványok száma (néhány kötet az igényes választékból: Matusek: Tekstilni motivi acanskih Bosnjaka; A magyarországi horvátok néprajza 1–2. köt.; Krickovic: Tanci i jacke gradiscanskih Hrvatov u Ugorskoj). A nemzeti azonosságtudat szempontjából azonban talán fontosabbak a nemzetiség-történeti művek (tizenöt monográfia, tíz év teljes horvát könyvkiadásának az egynegyede). A horvát–magyar együttélés ezer évét tárgyalja a Knjizevnost i jeziki Hrvata u Madarskoj c. konferencia anyaga, a magyarországi horvát kultúra és oktatás helyzetét Mandic: Santovska hrvatska skola, Póth István: Hrvatska drama na madarskoj pozornici és Blazetin: Knjizevnost Hrvata u Madarskoj od 1918 do danas c. műve.

A horvát irodalom két nagyváros, Pécs és Budapest köre csoportosul, közel azonos arányban. Néhány kiadvány jelent meg továbbá Zalaegerszegen és Salgótarjánban, illetve Eszéken, Viroviticán és Güttenbach nyomdáiban. A Magyarországi Horvát Önkormányzat a könyveknek közel a harmadát segítette megjelenéshez. Jelentős a Tankönyvkiadó, több pécsi és dunántúli horvát szervezet kiadói tevékenysége (Horvát Intézet, Horvát Tudományos Műhely), valamint az Aqua, a Krónikás, a Mikszáth, az Etnikum kiadó, a Magyar Néprajzi Társaság és – helytörténeti kiadványok esetében – több települési önkormányzat közreműködése.

A horváthoz némiképp hasonló képet mutat a *szlovák* könyvkiadás szerkezete, illetve tartalmi megoszlása. A tíz év során megjelent művek száma hasonló, 60 körül mozog. A könyvek nagyobbik fele anyanyelvű, közel egynegyede magyar, és kb. 15%-a kétnyelvű (közöttük szlovák–német nyelvpárosítás is előfordul).

A „Nás kalendár” kilenc éven keresztül jelent meg rendszeresen, amelyhez a Csabai kalendárium társult, jelezve, hogy a magyarországi szlovákok szellemi fővárosa a könyvkiadásban is versenytársa kíván lenni Budapestnek.

A kiadványok tematikus megoszlása gazdagabb, mint a többi, hasonló lélekszámú nemzetiségi könyvkiadásban tapasztaltuk, némiképp kiegyensúlyozottabb is. Gazdag és szerteágazó a néprajzi könyvek kínálata, részkutatásokról ad hírt a Csabai tájszólás, a Cabiánsky spevnik, a Szlovák konyha vagy az Így égettem meszet c. kötet, de sok az összegezés szándékával született mű is: Atlas slovenskych náreci u Madarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn; Grin–Krupa: Békéscsaba néprajza; Gyivicsán: Anyanyelv, kultúra, közösség: a magyarországi szlovákok. A nemzetiség történet kötetei között találjuk Tessedik Sámuel életrajzát, a helytörténetet gazdagítja Békéscsaba, Tótkomlós, Pilisszántó, Oroszlány és két Nógrád megyei szlovák település: Nőtincs és Vanyarc monográfiája.

A szépirodalom a szlovák könyvkiadás tíz éves anyagának mintegy a negyedét teszi ki. Verskötetettel jelentkezett ez idő alatt Fuhl Imre, Papucsek Gergely, Kormos Sándor, iskolásoknak való versgyűjteménnyel Oldrich Knichál (Od septembra do júna). Papucsek Gergely szlovákra fordította Weöres Sándor „Ha a világ rigó lenne” című gyermekvers-kötetét, Oldrich Knichál 13 magyar kortárs szerző elbeszéléseit tette közzé szlovákul More a cajka címen. Ez utóbbi kiadványokban a két irodalom kölcsönös megismertetésének a szándéka nyilvánvaló.

Budapesten adták ki a hazai szlovák könyveknek közel a felét, Békéscsabán az egynegyedét, valamivel kevesebbet Salgótarjánban, továbbá Gyomán, Pilisszántón, Tótkomlóson. A Magyarországi Szlovák Önkormányzat a könyvek negyedében szerepel kiadóként, ahogy a Mikszáth kiadó is, de megtaláljuk a Tekintet, az Útmutató, az Etnikum és a Körtánc kiadót, a tudományos és nemzetiségi intézmények közül pedig a Tessedik Alapítványt, a Magyar Néprajzi Társaságot és a Békéscsabai Városi Önkormányzatot.

A nagy lélekszámú nemzetiségek kiadói tevékenységéhez képest némiképp köztes helyet foglal el a szerb, illetve a szlovén könyvkiadás. Jugoszlávia megszűnése után a magyarországi délszláv szövetség is alkotóelemeire bomlott, hamarosan azonban – a horvátokhoz hasonlóan – a másik két kisebbség is megteremtette a saját nemzetiségi szervezetét, önálló szellemi életét és könyvkiadását. Már csak azért is, mivel mindkét nemzetiség évszázados tradíciókra tekinthet vissza Magyarországon.

A hazai szerb könyvkiadás elsősorban anyanyelvű műveket jelentet meg, a két-nyelvűséget jószerével nem ismeri, és kevés a magyar nyelvű kiadvány is, alkalmanként azonban angol nyelven is népszerűsíti magát. Az Almanah c. periodika szerepe itt is jelentős, az igényesebb szociológiai, történelmi, néprajzi és vallási tanulmányokat gyűjti évenként kötetbe (a jelzett időszakban hétszer), míg a Srpski Kalendar népszerűbb olvasmányokkal látja el az anyanyelvű érdeklődőket. A magyarországi szerb irodalmi élet is több alkotót sorakoztat fel: verskötetettel jelentkezett az elmúlt tíz évben Dragomir Dujmov, Vojislav Galic, Peter Milosevic. Predrag Stepanovic közzétette a szerb történelem, irodalom és vallás becses anyaországi emlékeit: Szent Száva leveleit (Pesme o Svetom Savi). Hasonlóképpen az anyaországi kapcsolatépítést szolgálta Pero Lastic összeállítása Nikola Tesla (1856–1943) szerb fizikus-mérnökről halálának 50. évfordulója alkalmából – magyar és szerb nyelven.

Sokoldalúságával és igényességével egyaránt figyelemreméltó írói tevékenységet fejtett ki az elmúlt tíz évben is Vujcic Stojan, aki 1993-ban szerb nyelvű versközzel jelentkezett (Rastocenje); 1997-ben pedig „Elillant évek szőlőhegyén” címen magyar nyelvű esszé- és tanulmánygyűjteményt tett közzé a XX. század magyar és szerb íróiról–költőiről, a két kultúra és a két nép kapcsolatáról. Még ugyanebben az évben elkészült a „Szerbek Budán és Pesten” c. lírai útirajza, amely szerb, magyar és angol nyelven szólítja meg a főváros múltjában és jelenében utazni kívánó olvasót és látogatót.

Jancikin az első szerb nemzeti könyvtárról írt, Kosta Vukovic a szentendrei szerb egyházművészeti gyűjteményt mutatja be, Borivoj Rus pedig két kötetbe gyűjtötte a magyarországi szerbek néprajzáról írt tanulmányokat, míg Mladina Prelic „Srbi u selu Lovri u Madarskoj tokom dvadesatog veka” címmel írt néprajzi és nemzetiségtörténeti elemzést.

A szerb könyvkiadás szinte teljes egészében Budapesten működik: a közel 40 könyv közül – a bibliográfia tanúsága szerint – az elmúlt tíz évben mindössze egy jelent meg Szentendrén. Kiadóként legnagyobbbrészt az Országos Szerb Önkormányzat szerepel, illetve – az időszak második felében – az Izdan kiadó. Egy-egy művet segített világra a Balassi, a Filum, az Etnikum és a Körtánc kiadó, illetve a szerb pravoszláv egyház.

A könyvtermés tíz éves mennyiségét tekintve valamivel szerényebb a magyarországi *szlovének* könyvkiadása, 25 könyvük háromnegyedét anyanyelven jelentették meg, a többit magyarul vagy kétnyelvű kiadványként. A szlovén könyvek között is a kalendárium örvend a legnagyobb népszerűségnek (Slovenski koledar), mind a tíz évben megjelent, a szerzőknek fórumot, az érdeklődőknek anyanyelvi olvasmányt kínálva.

Könyvkiadásukban a néprajz és a nemzetiségtörténet elválaszthatatlanul összefonódik, akár tudományos tanulmányokat, akár lírai útirajzokat vesz kézbe az olvasó (Bajzek Mária: Kosic, Jozef: Zivljenje Slovincov med Muro in Rabo; Székely András Bertalan: A Rábától a Muráig: nemzetiségek egy határ két oldalán; Perger: Tudi to je Slovensko Porabje – Ezek mind ti vagytok, Rába-vidéki szlovének). De találunk egyértelműen néprajzi összeállítást is (Kozár Mária: A magyarországi szlovének néprajza; ugyanó: A magyarországi szlovének néprajzi szótára – mindkettő szlovén és magyar nyelven). Irena Barber kiadta Pável Ágoston alsószőlőki népdalgyűjtését (Mesáni pevski zbor Avgust Pavel Gornji Senik: 60 let 1939–1998).

A szépirodalom itt szerényebb termést mutat: Irena Barber lírája és rövid prózája a szlovén mindennapok emberéről ad híreket (Trnova paut, illetve Zivljenje je kratko). Mukics Ferenc Szlovén nyelvkönyve szakít a hagyományos nyelvtanulási bevezetőkkel, anyanyelvét idegen nyelvként mutatja be – akár szlovénul tanulni kívánó magyaroknak is.

A hazai szlovén könyvek legtöbbje Szentgotthárdon jelenik meg (amely várost időnként szlovén névalakban olvashatjuk: Monoster), 1-1 könyv pedig a közeli Szombathelyen, Felsőszőlőnön illetve Muraszombaton. Budapesten a könyvek alig haramada lát napvilágot. A legnagyobb kiadó az Országos Szlovén Önkormányzat, esetenként a Püski vagy a Körtánc kiadó, a Magyar Néprajzi Társaság és a Savaria Múzeum.

A nyugati határszélen élő szlovének könyvkiadásához hasonló méretű az ország északkeleti tájain élő és alkotó *ruszinok* könyvkiadása. Tartalmában és szerzettségében azonban a két nép könyvkiadása merőben különbözik egymástól. Mivel a ruszinok Közép- és Kelet-Európában öt ország területén élnek, a magyarországi ruszin könyvkiadás bizonyos mértékig feladatának tekinti a más országban élő ruszinok ellátását is anyanyelvi kiadványokkal. Könyveik háromnegyed része magyarul jelenik meg, de találunk kétnyelvűt, sőt egy négy nyelvű szótárt is. Ruszin nyelvű Hattinger Gábor és Kiss Judit két verskötete (Nezual jem, Zakazana zvizda, illetve Zvuk dusy, Kadi ste? – Hol vagytok? – kétnyelvű). Az 1801-ben kiadott Kis Katekizmus, valamint az 1746-os Gyermekéről szóló könyv fakszimile változata kétnyelvű (latin és ruszin: Katihis malyj, illetve Elementa puerilis in lingua latina).

A ruszin nemzetiség történet területén jelentős művek keletkeztek az elmúlt évtizedben: Udvari István: Ruszinok a XVIII. században: történeti és művelődéstörténeti tanulmányok; ugyanő: A ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon; Zsíros Miron: Élő felföld. Demográfiai–etnográfiai útleírás; A Mária Terézia-féle úrbérendezés ruszin nyelvű forrásai. Külön gyűjtemény foglalkozik a ruszinság század eleji kutatójának életével és munkásságával: a Hodinka Antal emlékkönyv. A görög katolikusság és a ruszinok némiképp összekapcsolódó fogalom Magyarországon, e kapcsolódást ismerteti Botlik József könyve: Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján és Tamás Edité: A Bodroglók népessége a XVIII–XX. században. Vallás- és népességstatisztikai fel dolgozás.

A szépirodalomban a versek é a főszerep, Hattinger Gábor, Batári Gábor, Kiss Judit kötetei mellett azonban figyelmet érdemel az Ég és föld között c. antológia is, amely az Amerikába szakadt ruszin művészbálvány, Andy Warhol tiszteletére készült.

A ruszin kiadványok többsége Budapesten jelenik meg, de jelentős a Nyíregyházán kiadott művek száma is. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola külön sorozatot indított a ruszin és az ukrán filológia támogatására Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyházaensis címen. A közeli Miskolcon és Sárospatakon a jelzett időben 1-1 ruszin könyv jelent meg. Embert próbáló vállalkozás a Ruszin–magyar–orosz–ukrán összehasonlító zsebszótár szerkesztése és kiadása (Popovics István Miklós műve). A ruszinok távolba szakadt nemzetrészeinek nyújt szellemi segítséget az Ismerjen meg bennünket! 15 bács-szerémi ruszin nyelvlecke c. kiadvány (Zsírosné Jobbágy Mária szerkesztésében).

A ruszin könyvek kiadásában a Bessenyei György Tanárképző Főiskola és a Magyarországi Ruszin Önkormányzat közel azonos mértékben vett részt, de megtaláljuk kiadóként az Etnikum, az Akadémiai, a Littera Nova és a Körtánc kiadót, a Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolát és a Rákóczi Múzeumot is.

A magyarországi nemzetiségek sorában sajátos helyet foglal el az *örmények* könyvkiadása. Könyveik száma – a bibliográfia tanúsága szerint – tíz év alatt sem érte el a húsz kötetet. Túlnyomó részük magyar nyelvű; két nyelven jelent meg Huszár–Veres: Az örmény genocídium és utóélete című munkája, három nyelven (örmény, magyar és angol) pedig Bona Gábor könyve: Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei.

Könyvkiadásuk nehezen indul az évtized elején, évente 2 könyvnél több csak 1997-ben jelent meg (5 kötet). Két nemzetiségtörténeti mű reprintjével kezdődik a magyarországi örmény könyvkiadás legújabb évtizede, Szongott Kristófnak a századfordulón megjelent két könyvével: A magyarhoni örmény családok genealógiája címmel, illetve az örmény „fellegvárnak” tekinthető Szamosvár Szab. Kir. város monográfiájával. De megjelent A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története c. tudományos gyűjtemény is.

A régi örmény irodalom kincsestára sorozatban kaptak helyet ókori és középkori örmény szerzők, de mai magyarországi örmény költő magyar nyelvű verskötete is megjelent (Diramerián Artin: Versek. 1994. Arménia Népe Kulturális Egyesület kiadása). Az örmény nyelvkönyv egyszerre szól érdeklődő magyaroknak és a nyelvi gyökereiket kereső örményeknek (szerkesztette Dzsotján Gagik és Krajcsír Piroska).

Könyvek szintén kivétel nélkül Budapesten jelentek meg, nagyjából az Országos Örmény Önkormányzat támogatásával. Egy-egy könyvön találjuk a Kortárs, a Körtánc és az Élünk kiadó nevét.

A határon túli nemzetiségrészekről adott tájékoztatás (erdélyi örményekről, kárpátaljai és délvidéki ruszinokról), az anyaországi irodalom népszerűsítése, az anyanyelv erejének a csökkenése, a klasszikus irodalmi hagyományok hangsúlyozott ápolása – mindez arra int, hogy rugalmasan kell megfogalmaznunk a kisebbségi könyvkiadás fogalmát, és kijelölni a határait, különösen a kisebb lélekszámú nemzetiségek esetében. (A rugalmas szemlélet ellenére sem sorolnám azonban jó szívvel az örmény könyvek közé Kárpáti György: Agárdi c. könyvét, ezt a népszerű színésről készült portrét, még ha Agárdi Gábor számon tartja is örmény származását.)

A magyarországi *bolgár* könyvkiadás nehezen talált magára a rendszerváltozás után: Doncsev Tosó magyar–német kétnyelvű könyve, a Magyarországi bolgárok c. kötet (1991) évekig folytatás nélkül maradt. A Bjalgarski Kalendar segítette át a magyarországi bolgár könyvkiadást többször is a hallgatáson (három kötet). A nemzeti klasszikus hagyományok bemutatása a bolgár könyvkiadásnak is részét képezi (Hriszto Botev verseit Doncsev Tosó válogatta, Nagy László fordította magyarra). A nemzetiségtörténet sajátos értelmezését kell látnunk a „60 éves a Bolgár Kulturális Intézet” c. kiadványban. Ennél realitásosabb képet fest a hazai bolgárságról a „28 intervjúja s bjalgari ot Ungarija” c. összeállítás.

Két bolgár nyelvkönyv is megjelent az évtized során, az anyanyelvvel foglalkozó egyéb kiadvány azonban nem látott napvilágot. A szépirodalomban Svetla Kjoszeva verskötete jelentett eseményt (Vodoravno otvesno), de a költőnő a kalendáriumok szerkesztéséből is kivette a részét. A bolgár kalendárium kötetek évről évre testesebbek, 400 oldal fölötti terjedelmük arra vall, hogy a hazai bolgár alkotók leginkább ebben a formában kívánnak szólni anyanyelvű olvasóikhoz.

A bolgár könyvek legnagyobb része anyanyelven jelenik meg, néhány magyarul vagy kétnyelvűként (esetleg magyar–német nyelvpárosításban). Budapest a bolgár irodalom legfőbb hazai helyszíne, az Országos Bolgár Önkormányzat mellett 1-1 művet adott ki a Bolgár Kulturális Intézet, a Tevan, a Körtánc és a Tanönyvkiadó.

A magyarországi *lengyel* nemzetiség könyvkiadásának helyzete ellentmondásos, bibliográfiailag is nehezen „azonosítható”. A könyvek között alig akad lengyel nyelvű (Konrad Sutarski: „Zanim zmierzak zapadnie” c. tanulmánykötete és egy egyházi kiadvány). Néhány könyv kétnyelvű (Sutarski–Kiss Gy. Csaba: Lengyel nyár – magyar ősz – Polskie lato – wegierska jesien), a többi viszont magyar nyelvű. A magyarországi lengyel könyvkiadásban ebben az évtizedben Konrad Sutarski az egyetlen lengyel, a többi szerző magyar, aki a magyar–lengyel kapcsolatokról ír, és műveiket – jobb esetben – a Lengyel Önkormányzat vagy a Lengyel Tájékoztatási és Kulturális Központ adja ki. Ez az érdeklődés azonban jobbára a magyar–lengyel történelem valamelyik részlete felé irányul (Sallai János: A magyar–lengyel határ; Kapronczay Károly: Lengyel menekültek Magyarországon), és aligha a mai magyarországi lengyel nemzetiséggel foglalkozik. A kisebbségi könyvkiadás értelmezése tehát ezen a területen is újabb adalékokkal (akadályokkal?) bővül.

Az elmúlt évtizedben megjelent valamennyi „lengyel” könyv Budapesten látott napvilágot, részben lengyel szervezetek támogatásával, részben a Rejtjel, a Körtánc, a Magvető, a Mundus vagy a Gondolat kiadó gondozásában.

A magyarországi *görög* könyvkiadás kevés, de igényes művel vesz részt a hazai nemzetiségek kulturális életében. Az évtized első felében alig hallattak magukról a hazai görög írástudók. Aztán lassan magára talált a szépirodalom, Caruha Vangelija Csillagvarázs címen állított össze versválogatást magyar nyelvű fordításokból, Evdoxia Szidu Vallomások címen lírai kötetet tett közzé. Néprajzi tanulmány Nagyné Szabó Antigoné könyve, a „Négy testvér. Négy évszak ünnepei a népi kalendáriumban”. A legigényesebb kiadványok kétségkívül Szidiropulosz Archimédész könyvei: 1990-ben az „Ithaka partjain”, 1997-ben pedig az „1956. Görögök a forradalomban” c. kötet. A hazai görög nemzetiség legújabb kori történetének tragikus eseményeit, a magyarországi görögök megítélését megrázó őszinteséggel és szociológiai hűséggel mutatja be. A Budapesten megjelent könyveket a Görög Országos Önkormányzat, a Körtánc, az Eötvös és a Flacchus kiadó jelentette meg.

A magyarországi *ukrán* könyvkiadás járult hozzá a legkevesebb kötettel a hazai nemzetiségi irodalom sokszínűségéhez: tíz év alatt mindössze négy könyvvel. Nehezen találta meg mondanivalóját és kifejezési formáját: a magyarországi ukránok az anyaországi ukrán irodalom két klasszikus alkotóját ismertették kétnyelvű kiadványban: Leszja Ukrajinka, illetve Tarasz Sevcenko verseit (Hét húr, illetve Üzenet címen). Piller Györgyné ukrán nyelvkönyvet szerkesztett, amelyet a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület adott ki, Simon Mónika pedig a Körtánc kiadó nemzetiségi sorozatában mutatta be az ukránokat.

A magyarországi nemzetiségek szellemi életében különös helyet tölt be a *cigány* könyvkiadás. Ha a nemzetiségi szerzőkkel, művekkel kapcsolatban sajátosságokat, kivételeket és önállósodási tendenciákat fedezhettünk fel, különösen érvényes mindez a megállapítás az elmúlt évtized cigány könyvkiadása esetében.

Érdemes emlékeztetni rá, hogy a hazai cigány társadalom az elmúlt negyedszázadban több alapvető szellemi-kulturális változáson ment keresztül. Az évszázados (vagy akár évezredes) szóbeliség után a cigánység napjainkban tér át az írásbeliségre, miközben ennek az áttérésnek minden előnyét és nehézségét érzé-

keli. Ugyanebben az időszakban a cigányság tömeges nyelvváltásának is tanúi lehetünk: a korábban egységes (vagy legalábbis a nagycsalád szintjén használt) nyelvet egyre inkább a magyar köznyelvre cseréli. E kettős változással együtt jár egy harmadik: megjelent, folyamatosan erősödik és öntudatosodik az a cigány értelmiségi réteg, amely feladatának érzi a cigányság politikai–társadalmi igényeinek a megfogalmazását és átalakuló kultúrájának a megszólaltatását.

A cigány irodalom (és értelemszerűen a könyvkiadás) valósággal berobbant a magyarországi kulturális életbe. Hogy mikor? Természetesen már korábban, a rendszerváltozás csak tovább erősítette ezt a folyamatot. Az 1990 és 1999 közötti évtizedben a cigány könyvkiadás kettőszáz művel jelentkezett. Ez a könyvmennyiség a teljes magyarországi nemzetiségi könyvkiadásnak mintegy a harmadrésze. Az évtized első felében évente 1–22 között mozgott a megjelent cigány művek száma, 1996 és 1998 között 30 fölött volt az átlagos könyvmennyiség.

Mégsem olyan egyszerű és egyértelmű a cigány irodalom és könyvkiadás terékeinek az azonosítása. Hogy ki tekinti magát, és kit tekint az irodalmi közmegegyezés cigány alkotónak, ezt a véleményt évtizedeken át politikai és etnikai viták sugallták és kísérték, a „cigány író” és az „író cigány” megkülönböztetés többet jelentett szellemes szófordulatnál. A cigányság sorából származó alkotók egy része a magyar irodalom tagjának vallja magát, az etnikai besorolást elhárítja magától. A cigányságukat vállaló írók egy része (csak) magyarul írja műveit, kevés a mindkét nyelven egyenértékűen alkotó. A korábbi évtizedekben több ún. „cigánykutatás” jelent meg, amelyeket hatóságok, kutatóintézetek végeztek és tettek közzé, ezeket (szociológiai dokumentumértékük ellenére) ma már aligha sorolnánk egyértelműen a magyarországi cigány könyvkiadás kötetei közé.

A magyarországi cigány könyvkiadás mintegy kétszáz kötetének kb. a 80%-a magyar nyelvű (160 kötet), az egynyelvű cigány könyvek aránya 5% körül mozog. A többi kétnyelvű, ami azonban többnyire magyar nyelvű szöveget és idegen nyelvű rezümét jelent. (Legtöbb a magyar–angol, magyar–német, de cigány–angol, sőt magyar–héber nyelvpárosítás is előfordul.)

Acigány könyvek tartalmi megoszlása sajátos, de bizonyos elemeiben hasonlóságot mutat más magyarországi nemzetiségek könyvkiadásával. Igen magas a szépirodalmi művek aránya, a versek és a versfordítások a teljes cigány könyvtermésnek közel a 25%-át jelentik. Tíz év alatt több verskötetettel jelentkezett Bari Károly, Choli Daróczi József, Rostás-Farkas György, de Kovács József Hontalan, Szepesi József, Szécsi Magda és Rácz Lajos is. A verskötetek nagy része kétnyelvű, a költők saját átültetésükben teszik közzé verseiket cigány és magyar nyelven (eldönthető-e, vajon melyik az anyanyelv és melyik a fordítás?). Külön figyelmet érdemelnek a háromnyelvű verskötetek: Cigány költők versei címen (1995-ben) cigány, angol és magyar nyelven jelent meg 29 európai cigány költő száznál több verse (közülük 10 magyarországi születésű), illetve Garcia Lorca cigány balladáit spanyol, magyar és cigány nyelven láttak napvilágot (Nagy László, illetve Choli Daróczi József fordításában).

A műfordítás nemcsak irodalmi alkotások anyanyelvű hozzáférését teszi lehetővé, de a nyelv gazdagságát és nemzetközi csereértékét is bizonyítja: Choli Daróczi József az Újszövetséget fordította anyanyelvére, Vesho-Farkas Zoltán a magyar és a világirodalom drámakincsét (Shakespeare Hamletjét, Euripidész Médeiáját, Fry: A hölgy nem égetni való c. drámáját, illetve Az ember tragédiáját, a Bánk bánt), Ruva Farkas Pál pedig Faludy György börtönverseit ültette át cigány nyelvre.

A cigány könyvkiadás sajátos vonása a népmesék közkedveltsége. Tíz év alatt 28 kötet jelent meg, köztük mesemondók egyéni megfogalmazásában, tájegységek néphagyomány- és balladakincseként, de antológiákba gyűjtve is (Bari Károly: Az erdő anyja, Loló. Cigány mesék és mondák Békés megyéből; A három sorsmadár; Szalonnafa, varsányi népmesék; Szécsi Magda: A fehér bálvány birodalma). A népmese nyilvánvaló kapcsolatot teremt a szájhagyomány és a kezdő írás-tudó olvasási kultúrája között.

A cigány hagyományokhoz kapcsolható a zene-, ének- és táncművelésről valló 8 kötet (Királyok prímása, prímások királya; Beás cigány népdalok; Nagyecsed oláh cigány táncgyagyomány). Közel azonos mértékű a cigány képzőművészet sajátos színvilágát, szemléletmódját bemutató 6 album (az összefoglalás igényével: Bánszky Pál: A képzőművészet vadvirágai). Több kiadást ért meg Csemer Géza lexikális igényességű és gasztronómiailag is csemegének számító összeállítás: Habiszti. Cigányok élete – étele.

Feltűnő a nyelvkönyvek és olvasókönyvek, általában az anyanyelvvel (vagy anyanyelvekkel) foglalkozó művek nagy száma; megjelentetésük évtizedek elmaradását pótolja (Cigány–magyar olvasókönyv, Cigány–magyar, magyar–cigány szótár, Tanuljunk cigányul, Ábécés olvasókönyv, Lovári nyelvkönyv – összesen 25 kötet).

A nemzetiségtörténet és a szociológia nehezen választható szét, az előbbi jól érzékelteti a szájhagyomány átalakulásának a nehézségét az írásbeliség felé, az utóbbi pedig a szociális beilleszkedés nehézségét egy önmagával is sokrétű küzdelmet folytató társadalomba (Forray-Hegedűs: A cigány etnikum újjászületőben; Ősi cigány mesterségek és foglalkozások; A cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században; Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon; illetve: Periférián; A nemzet szemétdombjai; Senkié vagyok – lehetnék mindenkié; Vágóképként, csak némában. Romák a magyarországi médiában c. kötetek).

A mintegy 200 cigány könyv háromnegyede Budapesten jelent meg (150), több mű látott napvilágot Pécsen (11), valamint Miskolc, Szombathely, Debrecen és Kaposvár nyomdáiban (5-5), de alig van jelentősebb vidéki város, amely néhány kiadvánnyal ne járult volna hozzá a magyarországi cigány könyvkiadáshoz.

Szinte áttekinthetetlen és nehezen értelmezhető a szóródás, ha a cigány könyvek kiadóit akarjuk rendszerbe állítani. Kereken száz (!) hivatásos kiadó, szervezet és egyéb intézmény szerepel a 200 mű megjelentetőjeként. A hivatalos kiadók sorában találjuk többek között a Gondolat (2), az Akadémiai (4), a Belvárosi (2), a Kossuth, a Tevan, a Balassi, az Osiris (3), az Aula, a Körtánc és a Magister kiadót. Az oktatási és egyéb kulturális intézmények közül részt vett cigány könyvek kiadásában a Magyar Írószövetség, az Országos Közművelődési Központ, a JPTE Tanítóképző Intézet (Pécs), az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, a Zala Megyei Könyvtár, a Tankönyvkiadó, a Komárom-Esztergom és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat, a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola (Kaposvár) és számos egyéb intézmény. A cigány szervezetek közül 23 adott ki könyvet az elmúlt tíz évben, a legnagyobb kiadói tevékenységet a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság (14), a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület (Pécs, 6) és a Romano Kher szervezet (5) tudhatja magáénak, 12 szervezet viszont 1-1 mű megjelenítésében vett részt.

A statisztikus és a bibliográfus egyaránt eltöpreng ezen a rendkívül nagy szóráson, azon, hogy vajon miért csak egyetlen alkalommal vagy véletlenszerűen vállalkozik rendszeres könyvkiadásra egy szervezet, amely így az alapítólevelében megjelölt területet támogathatná. Ha pedig nem érzi magát illetékesnek, miért kalandozik a könyvkiadás kevés haszonnal kecsegtető területére?

Évtizedek óta folyamatosan jelenik meg a Ciganisztikai tanulmányok, illetve a Cigány néprajzi tanulmányok elnevezésű sorozat (az előbbi az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának, az utóbbi a Magyar Néprajzi Társaságnak a kiadványa). A kötetek idegen nyelvű rezüméivel ezek a sorozatok is hozzájárulnak a közölt tanulmányok nemzetközi népszerűsítéséhez.

A magyarországi cigány írásbeliség az elmúlt negyedszázadban ötszáznál több művet hozott létre, közülük 200 az elmúlt évtizedben látott napvilágot. E művek legtöbbször már megmutatkozik a rendszerváltozás gondolatébresztő szellemi légköre, de a piacgazdálkodás is észlelhető a mű sorsát és az alkotót egyaránt érintő sajátos törvényeivel. A cigány irodalomnak és könyvkiadásnak évszázadok késcelmét kell behoznia, új olvasóközönséget teremtenie, megküzdnie a nyelváltás és az identitásértelmezés nehézségeivel. E sokrétű feladat értelemszerűen időzavarral és türelmetlenséggel jár együtt: a segítséget alkalmanként fölösleges beavatkozásnak érzi, a segítség elmaradásakor pedig attól fél: sorsára hagyják. A magyarországi cigány könyvkiadás és a nemzetiségi könyvkiadás valójában ugyanazon az ingoványos és nehezen kiszámítható talajon kénytelen megvetni a lábát, mint a magyar könyvkiadás. Számukra bizonytalannal további gondot jelent a kisebb lélekszám, a nehezebben azonosítható olvasóközönség, az anyanyelv, a kétnyelvűség és a nyelváltás egymás ellenében ható tényezője.

A magyarországi nemzetiségek tehát az 1990 és 1999 közötti évtizedben mintegy 600 könyvet adtak ki. Ne kérdezzük, hogy ez sok vagy kevés! Bizonyosan a saját igényeiknek, lehetőségeiknek és képességeiknek megfelelő számú mű.

Vannak nemzetiségi irodalmak Magyarországon, amelyek méltó versenytársai lehetnek anyaországuk irodalmának, sokrétű szellemi élettel, tehetséges alkotókkal és kiegyensúlyozott könyvkiadással rendelkeznek. Más nemzetiségek inkább „virrasztó” szerepet töltenek be, legfőbb céljuk a nemzetiségi tudat fenntartása és az anyanyelv védelme. Ez a feladat kiváló alkotói teljesítményekre tehet képessé, de harmonikus irodalmi élet kialakítását aligha eredményezheti.

Az anyanyelv használatában és birtoklásában is komoly eltérések vannak az egyes nemzetiségek könyvkiadásában. A román, a szerb irodalom a könyvek döntő többségét anyanyelven jelenteti meg, bízik az anyanyelvű olvasóközönségben, talán még az anyaország szellemi életében is képes megvetni a lábát. Kevésbé igényli a magyar kulturális élet reflexióit.

Nyitottabb, a kétoldalú tájékoztatás és a kétirányú kapcsolat hasznát keresi a német, a szlovák és – valamivel kevésbé – a horvát irodalom. A szépirodalom vezető szerepe sajátos szellemi önmeghatározás lehetőségével biztat. A kétnyelvű verskötet szellemi bravúrteljesítménynek tűnik (Berényi Mária, Fuhl Imre, Choli Daróczi József). A nemzetiségtörténethez szervesen kapcsolódik a település- és a vallástörténet. A román és a szlovák kutatóintézet komoly szervező erőt jelent mind a nemzetiségi kutatás irányításában, mind a könyvkiadás elveinek a kidolgozásában. A románok esetében a „kutatói aprómunka” a tudományos évkönyvek

kiadására irányul, ami folyamatos és egyenletes tájékoztatást eredményez, ugyanakkor nem a monografikus összefoglalások irányába hat.

A kisebb lélekszámú nemzetiségek könyvkiadásában két tendencia figyelhető meg: hangsúlyozottan népszerűsítik az anyaországi klasszikusokat, illetve megkülönböztetetten ápolják a nemzetiség neves alkotóinak emlékét (a szlovének Pálvel Ágostonét, a ruszinok Andy Warholét, a szerbek Nikola Tesláét).

A kisebb lélekszámú nemzetiségek könyveiket jobbra magyarul jelentetik meg, és támogatják a nemzetiségükkel foglalkozó magyar művek kiadását is (pl. lengyelek, ruszinok). Az örmények esetében az évtized kezdetén a nyelvváltás már befejezett ténynek tűnt, napjainkban mintha a folyamat lelassult, sőt visszajára fordult volna.

A nemzetiségek könyvkiadása gyakran különös önvédelmi harcot vív: időnként „a kisebbségi lét szűk kereteiből kitörni készül”, és ezért a többségi nyelvet hívja segítségül, máskor pedig éppen az anyanyelv megtartó erejében bízva mond le a szélesebb körű hatásról.

A megjelent nemzetiségi művek széles skálája azt sugallja, hogy igény mutatkozik a nemzetiségi léttel, anyanyelvvvel és szokásrenddel összefüggő művekre, de elismerés fogadja a szabadabb alkotói szárnyalást is: a nemzetiségi verskötetek meglepően magas száma az egyéni gondolkodásmód és kifejezési szándék erejét mutatja.

Természetes törekvésnek tűnik, hogy a nemzetiségek és a magyar lakosság együttélése, közös küzdelme a boldogulásért, közös örömei és kudarcai, alkalmanként felizzó konfliktusai fontos témául szolgálnak a nemzetiségi irodalomban, hiszen a valóságnak ezt a szeletét rajtuk kívül senki nem képes megörökíteni.

Hogy a nemzetiségi könyvkiadás java termése bekerül-e az anyaországi irodalmi köztudatba, része lesz-e a nemzeti kulturális kincsnek vagy provinciális problémák leltára marad – ez minden nemzetiségi irodalomnak, szellemi tevékenységnek a problémája. Ezzel a gonddal részint szembe kell néznie a nemzetiségi könyvkiadásnak is, részint meg kell és meg is lehet találni a kiutat és a kitörési pontokat.

A magyarországi nemzetiségi könyvkiadás nagy része Budapestre koncentrálódik, egyes nemzetiségek esetében azonban jól kirajzolódik egy-egy vidéki bázis, sajátos szellemi központ (a románok esetében Gyula, a ruszinoknál Nyíregyháza, a horvátoknál Pécs, a szlovéneknek Szentgotthárd). A meglehetősen nagy szóródás azonban azt is sejteti, hogy igényes helytörténeti kiadványok megjelentetésére kis települések is hajlandók érdemi áldozatokat hozni.

Kiadóként gyakran a nemzetiségi önkormányzat neve szerepel, a többséget azonban az ország legkülönbözőbb helységeiben működő kis és nagy kiadók jelentik. Vannak kiadók, amelyek tudatosan vállalták fel a nemzetiségi művek megjelentetését: a Mikszáth, a Balassi, az Etnikum és számos más kiadó évtizedes tevékenysége segítette hozzá ezt a hatszáz könyvet a megjelenéshez. A Körtánc és az Útmutató Kiadó más-más szemléletű két sorozatban ad képet és tájékoztatást a hazai nemzetiségekről.

A megjelent magyarországi nemzetiségi könyvek tartalmi és nyelvi választéka, a könyvkiadás nemzetiségenként kialakult rendszere és sajátos kiadáspolitikája megerősíti a reményt, hogy továbbra is értelemszerűen vállalhatják nemzetiségüket, nyelvüket és gondolataikat, könyvkiadásuk és szellemi törekvéseik miatt nem érzik magukat sem góttában, sem karanténban.

Lukács János